

Адказьце на пытанне: Які дзень сёння?

5. Папрацуйце ў парах. Спытайце ў суседа, які дзень сёння, які дзень будзе заўтра і г. д.

Такім чынам, навучэнцы працуюць не толькі з пісьмовай формай дыялогу, але і вуснай, выконваюць заданні спачатку ў рэжыме «выкладчык – студэнт», а затым – «студэнт – студэнт».

Слухаючы і паўтараючы дыялогі, складаючы ўласныя па аналогіі, задаючы пытанні і адказваючы на іх, навучэнцы засвойваюць беларускую лексіку і пэўныя структурныя мадэлі сказаў, пэўныя інтанацыйныя канструкцыі.

Праца па развіцці маўлення пры навучанні беларускай мове (у тым ліку беларускай мове як замежнай) уносіць істотны ўклад у фарміраванне агульнай культуры ўсебакова развітай, сацыяльна актыўнай асобы навучэнца. Такая праца развівае мысленне, назіральнасць, удумлівыя і беражлівыя адносіны да беларускага слова.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Колас, Я. Збор твораў у 14-ці тамах. – Мн.: Маст. літ., 1976. – Т. 12. – 528 с.
2. Методыка роднай мовы / К. Міцкевіч, В. Тэпін. – Мн.: Бел. дзярж. выдавецтва, 1930. – 223 с.
3. Замоцін, І. Метадычныя пытанні выкладання мовы і літаратуры ў II–III канцэнтах: матэрыялы для завочнай перапрацоўкі. – Мн.: Выд. Бел. акадэміі навук, 1934. – 91 с.
4. Беларуская мова: вуч. дапам. для 5 кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з бел. і рус. мовамі навучання. У 2-х ч. Ч. 1 / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск: Нац. інст-т адукацыі, 2019.

УДК 808.26 (072.2) (043.3)

Л. С. Васюковіч, А. Л. Дзядзінкін
(Беларусь, г. Віцебск)

ПЕДАГАГІЧНЫЯ ІДЭІ ЯКУБА КОЛАСА Ў КАНТЭКСТЕ СУЧАСНАЙ ЛІНГВАДЫДАКТЫКІ

Анацыя. У артыкуле аналізуецца асноўныя ідэі «Методыкі роднай мовы» Якуба Коласа: лінгваметадычны статус методыкі як самастойнай навукі, сістэма працы па развіцці мовы, класіфікацыя метадаў навучання, спецыфіка чытання.

Ключавыя словы: гісторыя станаўлення методыкі беларускай мовы, педагагічныя погляды Якуба Коласа, «Методыка роднай мовы», сістэма працы па развіцці мовы, метады навучання мове, методыка чытання.

Якуб Колас – знакаміты беларускі паэт, пражыц, драматург, крытык, публіцыст – з’яўляецца і славытым педагогам, аўтарам кнігі «Методыка роднай мовы» (1926 год), першага айчыннага дапаможніка для

настаўнікаў. У выданні, як падкрэслівае прафесар М. Г. Яленскі, «знайшлі адлюстраванне не толькі вопыт Якуба Коласа як настаўніка, але і дасягненні метадычнай навукі таго часу» [8, с. 26]. Варта зазначыць, што 20-ыя гады мінулага стагоддзя вылучаліся поліфанічнасцю метадычных падыходаў да навучання мове. Аналіз «Методыкі» Якуба Коласа, іншых дасягненняў гэтага перыяду пераконвае ў класічнасці пэўных пастулатаў педагогікі, значнасці разумення таго, што навук не можа развівацца без пераемнасці ідэй. У гэтым плане надзвычай важна «не дапусціць, каб перспектыўныя думкі і дакладныя назіранні, што ўтрымліваюцца ў метадычных працах папярэдняга, выпалі з-пад увагі сучасных даследчыкаў» [1, с. 29].

Якуб Колас належыць да тых дзеячаў беларускай культуры, чья творчасць накіроўвала школьную асвету «на новыя пуцявіны». Педагагічныя погляды Якуба Коласа на месца роднай мовы сярод іншых прадметаў выкрышталізоўваліся падчас роздумаў пісьменніка над лёсам роднага слова, «мовы, якую народ пранёс праз вякі і не страціў» [3, 25]. Якраз Коласава «Методыка» ставіла за мэту палепшыць выкладанне мовы ў школе, «даць настаўніку ўсё тое, што патрэбна з педагагічнага і метадычнага погляду для правільнай работы» [2, с. 315].

Менавіта ў 20-ыя гады ХХ стагоддзя ішла актыўная апрабацыя навамодных на той час Дальтон-плана, лабараторнага, комплекснага метадаў. Падобныя метадычныя захапленні, якія ацэньваліся як перайманне замежнага вопыту, запазычванне эксперыментатарскіх ідэй з еўрапейскай педагогікі, мелі і станоўчае значэнне. Пад уплывам «чужога вопыту» перадавое настаўніцтва сцвярджалася ў неабходнасці распрацоўкі ўласных шляхоў развіцця беларускай школы: «Будзем памятаць, што ў сучасным калейдаскопе педагагічных плыняў мы не згубімся толькі тады, калі возьмем усе навінкі не як выпадковыя выдуманні, а высветлім іх святлом пэўнай педагагічнай сістэмы, прадыктаванай сучасным жыццём» [6, с. 20]. Надзённая сістэма выкладання роднай мовы была і прапанавана ў педагагічных выданнях Якуба Коласа [2; 5].

Перадавая расійская педагагічная думка ХІХ стагоддзя сцвердзілася ў тым, што навучанне мове не павінна зводзіцца да выпрацоўкі ўменняў чытаць і пісаць, яно абавязкова ўключае і развіццё мовы. Гэты накірунак – найбольш каштоўны і актуальны кампанент метадычнай сістэмы Якуба Коласа. Прагрэсіўны характар у працах беларускага педагога мела і актыўнае выкарыстанне паняцця *развіццё мовы*, пад якім разумелася «карыстанне роднаю моваю для выказвання ўласных мысляў і перажыванняў вучня ... Развіццё вуснай і пісанай мовы злучаецца ў адно цэлае

і ідзе попlech» [2, с. 320]. Развіццё мовы абвяшчалася як пастаянны працэс узбагачэння слоўнікавага запасу і граматычнага ладу вучняў.

Сістэма працы па развіцці мовы займае цэнтральнае месца ў метадычнай сістэме Я. Коласа: «Школа павінна навучыць сваіх вучняў элементарным асновам роднай мовы: граматыка і прыгожа пісаць, талкова выкладаць на пісьме свае мыслі, свядома чытаць і разбірацца ў прачытаным, навучыць самастойна чытаць кнігі, даступныя разуменню вучняў пэўнага ўзросту» [4, с. 40]. Сучаснае разуменне задач моўнай адукацыі мае на мэце сфарміраваць у вучняў сістэму ведаў пра мову і маўленне, навучыць карыстацца беларускай мовай ва ўсіх відах маўленчай дзейнасці (чытанне, слуханне, гаварэнне, пісьмо), развіваць інтэлектуальную, камунікатыўную, і грамадзянскую культуру вучняў. У сваю чаргу, сфармуляваныя Я. Коласам задачы адрозніваюцца ад вышэйзгаданага не па сутнасці, а па форме, у адпаведнасці з прынятай на той час тэрміналогіяй.

Развіццё мовы разумелася педагогам як паслядоўны, лагічны пераход ад навучання на ўзроўні слова, словазлучэння, сказа і тэксту: «Пачынаючы з простага, з абазначэння, напрыклад, прадмета, нарысаванага ў кнізе, адным словам, адным сказам, работа паступова ўскладняецца – дзеці пачынаюць складаць цэлыя расказы, спачатку простыя і кароткія, потым больш складаныя і пашыраныя» [2, с. 458]. Праца са сказам, тэкстам («творам») павінна навучыць дзяцей:

а) правільна разумець змест твора: «Адпраўным пунктам тут з’яўляецца выясненне яго галоўнай мыслі або галоўнага зместу» [2, с. 424 – 425];

б) прывучыць дзяцей да «самастойнага складання сваіх мысляў» [2, с. 456].

З улікам зробленага Якубам Коласам можна адназначна сцвярджаць, што выданне «Методыкі роднай мовы» дазволіла ўзвысіць методыку як навуку з эмпірычнага на тэарэтычны ўзровень. Да гэтага часу расійская педагогічная думка трактавала методыку як мастацтва або як дадатак да іншых навук. Якуб Колас, пераймаючы вопыт працы прагрэсіўных вучоных (П. А. Афанасьеў, М. К. Кульман, А. М. Пяшкоўскі, Ф. Ф. Фартунагаў, К. Д. Ушынскі, Д. І. Ціхаміраў і інш.), адзначае самастойны статус методыкі, сцвярджае, што методыка – гэта асобная навука, якую нельга агаясамліваць са зборнікам інструктыўна-рэцэптурных парад. Аўтар першай айчынай методыкі неаднаразова падкрэслівае яе навуковы характар: «Методыку можна вызначыць як тэорыю выкладання таго ці іншага прадмета... Яна выясняе спосабы прымянення... агульных дыдактычных прынцыпаў пры навучанні роднай мове» [2, с. 317].

Адпаведным чынам фармулюецца і задача педагагічных выданняў: паставіць справу выкладання прадмета «на навуковы грунт», а сама метадка роднай мовы павінна дэманстраваць, «як трэба весці навучанне роднай мове, каб яно было і паспешным, і навукова правільным» [2, с. 317].

Лічыцца, што любая галіна ведаў становіцца самастойнай навукай пры ўмове, калі ў яе межах фарміруецца ўласная метадалогія, а менавіта развіваецца вучэнне пра навуковыя веда і спосабы іх набыцця, пра метады навучання і навуковага даследавання. Якраз у «Методыцы» Якуб Колас і вызначае метадку як навуку, акрэслівае сувязь метадкі з базавымі і сумежнымі навукамі, падкрэслівае неабходнасць распрацоўкі апорных тэрмінаў і паняццяў: «І псіхолагі, і мовазнаўцы прызнаюць, што ... развіццё кожнай навукі знаходзіцца ў сувязі з развіццём уласнай яе мовы» [2, с. 318]. Невыпадкова адзін з асноўных раздзелаў «Методыкі» прысвечаны аналізу метадам навучання роднай мове. Таленавіты педагог вызначае метад як спосаб навучання, які “найскарэй, найпрасцей, найлягчэй, найразумней вядзе да мэты” [2, с. 347]. У раздзеле прадстаўлена лагічная класіфікацыя метадаў навучання грамаце, у аснове якой ляжыць паняцце сінтэзу і аналізу: сінтэтычныя, аналітычныя і аналітычна-сінтэтычныя. Метадыст прапануе глыбокі аналіз метадаў, прыводзіць іх асноўныя характарыстыкі, скрупулёзна разглядае іх перавагі і «заганьы». Класіфікацыя ацэньвае метады з сутнасных, а не з фармальных пазіцый. З усіх разгледжаных метадаў як «найболей натуральны і найболей свядомы» вылучаецца метад пісьма-чытання. У сваіх разважаннях Якуб Колас канстатуе, што ні адзін з метадаў не можа быць прызнаны «беззаганым». Прапанаваная класіфікацыя аблягчае настаўніку выбар метаду, аптымальнага для канкрэтнай сістэмы навучання. Аўтар настойліва даводзіць: «Годнасць усякага метаду залежыць ад таго, наколькі ён адпавядае патрэбнасці і ходу развіцця дзіцячага розуму» [2, с. 340]. У сваіх доказных і дыялектычных ацэнках аўтар прыводзіць звесткі з гісторыі станаўлення і фарміравання метадаў, аналізуе прычыны іх з’яўлення, выяўляе тэндэнцыі і перспектывы ў кантэксце развіцця айчыннай педагагікі. Сутнасная характарыстыка метадаў навучання даецца праз асэнсаванне, разуменне дыялектычнасці любой з’явы: «Доўгія гады, цэлыя вякі білася педагагічная думка ў пошуках найболей простых, найболей лёгкіх і найболей разумных спосабаў навучання» [2, с. 324].

У «Методыцы роднай мовы» атрымаў сваё тэарэтычнае абгрунтаванне жанрава-стылістычны прынцып адбору тэкстаў, абвешчаны ў 20–30-ых гадах XX стагоддзя як прагрэсіўнае наследаванне лепшых традыцый дарэвалюцыйнай школы. Так, падчас знаёмства з мастацкім

творам Якуб Колас прапануе класічную схему: ад працы над зместам да формы тэксту. Праз спасціжэнне сэнсу, уразуменне суадносін паміж творам і яго часткамі вучні павінны перайсці да аналізу мастацкай формы. Письменнік раіў звяртаць увагу найперш на выказаную думку, яе эстэтычную і эмацыянальную значнасць, узаемацэласнасць: «Для поўнага і яснага ўсвойвання чытанага яшчэ мала зразумець асобныя словы і кожную думку – трэба, каб вучні разумелі і самыя адносіны паміж мыслямі» [5, с. 68]. Якуб Колас ішоў ад сінтэзу, ад цэласнага ўспрымання твора да наступнага этапу – да аналізу мастацкай формы, падчас якога важна «асэнсіць слова» як элемент цэлага.

Раздзел Коласавага дапаможніка «Методыка чытання» ўяўляе сабой сістэму мэтанакіраванай працы па фарміраванні чытацкай дзейнасці вучня. Надзвычай актуальна гучаць развагі Якуба Коласа адносна чытання як важнай крыніцы для развіцця маўлення: «Пры навучанні на першы план трэба ставіць мастацтва самастойнага чытання» [2, с. 397]. Зазначым, што метадычная навука доўгі час разглядала чытанне як пасіўны від маўленчай дзейнасці, проціпастаўляючы яго пісьму і гаварэнню. У Коласавых працах чытанне характарызуецца як акт «творчы, актыўны, даследчы». Сучасная методыка кваліфікуе чытанне як складаны псіхафізіялагічны працэс, які абавязкова ўключае разуменне прачытанага. Да адэкватнага прызнання гэтай ісціны метадычная навука ішла не адно дзесяцігоддзе, на працягу якіх чытанне на ўроках мовы паступова аддалялася ад вырашэння надзённых камунікатыўных задач. У Коласа ж чытанне першасна разумеецца як працэс двухбаковы, што ўключае як тэхніку чытання, так і сэнсавую перапрацоўку здабытай інфармацыі. «Чытаць, – паводле Якуба Коласа, – значыць разумець тое, што чытаецца» [5, с. 53].

Вялікае значэнне надаваў аўтар вытлумачэнню незразумелых слоў і выразаў, што расцэньвалася як неабходная састаўная частка працы па развіцці мовы. Педагог перакананы, што вучням павінны быць знаёмыя асноўныя спосабы семантызацыі лексікі, дзякуючы чаму палглыбляецца ўспрыманне слова як семантычнай і структурнай адзінкі мовы: «Настаўнік павінен аб’ясніць тэя словы, каторыя дзецям сапраўды незразумелы і без каторых не можа быць зразумела і сама мысль» [2, с. 407]. Прынцып сістэматычнага і свядомага асэнсавання формы і семантыкі мае найважнейшае значэнне пры арганізацыі і правядзенні слоўнікавай работы.

З усіх формаў вуснай і пісьмовай працы па развіцці мовы Якуб Колас вылучае пераказ, які, на думку педагога, дазваляе выявіць рэальны

Ўзровень валодання дзецьмі роднай мовай. Асноўнае метадычнае правіла пры пераказе наступнае: «Не трэба прымушаць дзяцей пераказваць толькі сваімі словамі, няхай яны перадаюць тое, што яны зразумелі, па магчымасці, дакладней» [2, с. 417]. Перавагу гэтай працы аўтар бачыў у тым, што пераказ – своеасаблівая форма пераходу ад аперыравання «чужым» – пачутым, прачытаным – да «свабоднага» карыстання матэрыялам.

Сістэма вусных і пісьмовых практыкаванняў, пададзеная ў адпаведнасці з агульнадыдактычнымі прынцыпамі навучання, шматлікія парады Якуба Коласа прайшлі выпрабаванне часам і знаходзяцца ў метадычным актыве настаўнікаў-філолагаў. Такія формы працы па развіцці мовы, як гутарка, аналіз тэксту, складанне плана, практыкаванні, скіраваныя на разуменне і актывізацыю лексічных адзінак, вусныя і пісьмовыя пераказы, сталі актыўным набыткам сучаснай школы.

Навукова-педагагічнае, грамадскае значэнне зробленага Якубам Коласам заключаецца не толькі ў прапанаванай сістэме працы на ўроках мовы, але і ў тым, што ён адзін з першых уразумеў, асэнсаваў і прапагандаваў гістарычную ісціну: мова неадлучная ад гісторыі і лёсу народа, народ не можа быць прадстаўлены ў Сувецце без сваёй мовы. Наследуючы гэтую ідэю, Якуб Колас высока, годна цаніў родную мову, разглядаў яе як адзін з галоўных прадметаў школьнай адукацыі, спасціжэнне якога мае «агульнаасветнае, выхавальнае і практычнае значэнне» [2, с. 319].

Такім чынам, «Методыка роднай мовы» падвяла вынікі эмпірычнаму этапу ў развіцці методыкі беларускай мовы і суб'ектывізму ў вырашэнні тэарэтычных і практычных пытанняў. Кніга дала пачатак навуковаму падыходу да методыкі як самастойнай навукі, цесна звязанай з мовазнаўствам, педагогікай і псіхалогіяй. Падобныя працы адшліфоўвалі, выкрышталізоўвалі інструментарый лінгвадыдактыкі, адыгралі канструктыўную ролю ў вызначэнні метадалагічных асноў сучасных педагагічных даследаванняў.

Метадалагічная роля выдання ўзрастае ў сувязі з тым, што яго з'яўленне прыйшлося на перыяд актыўных метадычных пошукаў, этап асэнсавання прыярытэтных ролі роднай мовы ў школьнай адукацыі, на час распрацоўкі асноўных прынцыпаў, эфектыўных метадаў і прыёмаў выкладання мовы, формаў арганізацыі паспяховага навучання.

Коласава «Методыка» мае гісторыка-метадалагічную каштоўнасць для захавання пераемнасці айчынай метадычнай думкі, для фарміравання пазітыўнага ўплыву педагагічнай спадчыны на сучасныя адукацыйныя працэсы, для аб'ектыўнага прагназавання тэндэнцый. Засваен-

не метадычных набыткаў папярэднікаў набывае асаблівую актуальнасць ва ўмовах свядомай/несвядомай недаацэнкі айчыннага вопыту, «размывання» традыцыйных адукацыйных каштоўнасцей, неабходнасці пазітыўнага асэнсавання гісторыі нацыянальнай школы. Як вядома, «не забываць старога – задача і абавязак прагрэсіўнай методдыкі, паколькі менавіта веданне гісторыі навукі дазваляе зразумець, паводле якіх законаў яна развівалася ў мінулым і развіваецца сёння, якія яе тэндэнцыі і перспектывы, яшчэ не асэнсаваныя сучаснікамі» [7, с. 49].

«Методдыка» адносіцца да знакавых лінгвістычных і метадычных работ, што паслужылі трывалым грунтам для сённяшніх тэарэтыка-эксперыментальных даследаванняў. Выданне пацвярджае ісціну: незапатрабаванасць, «непрырашчэнне» ідэй папярэднікаў вядзе да страты гісторыка-педагагічных традыцый, да адсутнасці пераемнасці ў асэнсаванні назапашанага вопыту.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Еремеева, А. П. Фундаментальныя катэгорыі методдыкі і рэалізацыя іх в інновацыйным развіцці преподавання рускага языка // Рэалізацыя сучасных падходаў к преподаванню рускага языка с учетом традиций отечественной методдыкі: мат-лы Всерос. науч.-практ. конф. – М.: МПГУ, 2008. – С. 28–30.
2. Колас, Я. Методдыка роднай мовы // Збор твораў у чатырнаццаці тамах. – Т. 12. – Мн.: Маст. літ., 1976. – С. 313–506.
3. Колас, Я. Шануйце і любіце сваю родную мову. // Збор твораў у чатырнаццаці тамах. – Т. 12. – Мн.: Маст. літ., 1976. – С. 25–26.
4. Колас, Я. Задачы савецкай школы // Збор твораў у чатырнаццаці тамах. – Т. 12. – Мн.: Маст. літ., 1976. – С. 39–42.
5. Мэтодыка роднай мовы / К. Міцкевіч, В. Тэпін. – Мінск: Бел. дзярж. выдавецтва, 1930. – 224 с.
6. Праграмы беларускае ніжэйшае пачатковае школы. – Мінск: Цэнтр. беларуск. шк. рада, 1920. – 64 с.
7. Текучев, А. В. Очерки по методдыке обучения русскому языку. – М.: Высшая школа, 1990. – 149 с.
8. Яленскі, М. Г. Методдыка выкладання беларускай мовы. Сучасная лінгвадыдактыка: вучэб. дапам. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2005. – 224 с.